

K měření subjektivní chudoby v české společnosti*

PETR MAREŠ**

LADISLAV RABUŠIC

Škola sociologických studií Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno

Subjective Perception of Poverty in the Czech Republic

Abstract: Poverty has once again become a legitimate subject of social policy discussions in the Czech republic. These discussions have raised, as in other developed countries, the questions of how to measure poverty. This article firstly describes the various possibilities foreign economists and sociologists usually use to define and measure poverty. In the second part, it applies the Leyden Subjective Poverty Line method and brings data on Czech subjective poverty. The structure of the Czech subjective perception of poverty is finally compared with structures of subjective poverty in Sweden and Australia.

Sociologický časopis, 1996, Vol. 32 (No. 3: 297-315)

Chudoba jako sociální problém a sociální konstrukt

Tak jako se v české společnosti objevilo po roce 1989 nové bohatství, objevuje se v ní i nová chudoba. Je to logické, neboť chudoba a bohatství jsou komplementární pojmy. „Chudoba není málo majetku, není to ani vztah mezi aspiracemi a dostupnými prostředky. Je to především vztah mezi lidmi. Chudoba je sociální status“ [Sahlins 1974: 37]. Veřejností je chudoba reflektována, jak naznačují česká empirická šetření, prostřednictvím osobních obav, v apelu na její solidaritu s chudými a částí veřejností i jako existenciální zážitek. Stává se centrem sociální politiky a zviditelňuje se.¹ Dokladují to i údaje z našeho šetření,² v němž respondenti odhadli podíl chudých v dnešní české společnosti poměrně vysoko (průměrný odhad 24 %; ti však, kdo se sami považovali za chudé, odhadli tento podíl na 35 %). Dvě třetiny dotázaných (66 %) byly navíc přesvědčeny, že chudých je dnes u nás podstatně více než před rokem 1989.

Takovéto zjevování se chudoby představuje vážnou výzvu pro sociální politiku. Uchopit chudobu a zvládnout ji předpokládá jednak, že jsme schopni říci, kdo je vlastně chudý, tedy že jsme schopni chudobu definovat, jednak zjistit její proporce, to jest chudobu změřit. Řečeno jinými slovy, má-li sociální politika eliminovat rizika chudoby, mu-

*) Tato studie vznikla s podporou Grantové agentury České republiky (granty č. 403/93/0784 a 403/95/0525) a MPSV České republiky (grant č. 01-06/95).

**) Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: Doc. PhDr. Petr Mareš, CSc., katedra sociologie, Škola sociálních studií Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Arne Nováka 1, 660 88 Brno, e-mail pmareš@phil.muni.cz

1) Chudoba pochopitelně ve společnosti existovala i před rokem 1989. Chudí byli tehdy eufemisticky označováni jako „domácnosti s omezenými zdroji spotřeby“. Pravdou ovšem je, že díky masivní redistribuci byla tehdejší chudoba marginální, demografickou (vázanou na určité etapy životního cyklu a fatálně spojenou se stářím) a soukromou.

2) Jednalo se o standardní empirické šetření na vzorku 1000 respondentů reprezentativním pro populaci ČR. Sběr dat pro nás provedla tazatelská síť IVVM v červnu 1995.

sí dokázat identifikovat chudé i bod, ve kterém se lidé chudými stávají. S definicí a měřením chudoby je ovšem stejná potíž jako s definicemi a měřeními řady jiných sociálních fenoménů. Neexistuje „správná“ či „vědecká“ definice chudoby, o níž by se dosáhlo obecného konsensu, stejně jako neexistuje jediný obecně přijatý způsob jejího měření. Měříme vždy jen určitý koncept chudoby a způsob, jímž je chudoba definována, určuje nejen, kdo je chudý, ale i její rozsah ve společnosti.³ Je to dáno tím, že chudoba je politickým konceptem, sociálním konstruktem s výraznými politickými a normativními konotacemi. Jak konstatoval Tawney [1913 – in Alcock 1993], to, co bohatí nazývají „problémem chudoby“, chudí lidé stejně oprávněně nazývají „problémem bohatství“.

V bohatých průmyslových společnostech se mělo dlouho za to, že ekonomický růst, jenž mimo jiné také umožňoval stále větší redistribuci příjmů prostřednictvím sociálního státu (welfare state), povede v podstatě k odstranění chudoby. Chudoba je zde totiž většinou chápána nejen jako stav deprivované existence, ale i jako narušení jednoho ze základních principů občanské společnosti: potenciálně hodnotné participaci na společenském životě [Dahrendorf 1987, 1990]. Je pro společnost morální výzvou, neboť vylučuje chudé z „normálního společenského života“, vytváří třídu pauperizovaných čili „underclass“ a formuje „kulturu bída“ [Lewis 1968].⁴ Avšak ani ekonomický růst a růst bohatství společnosti, ani masivní redistribuce příjmů prostřednictvím sociálního státu chudobu ze společnosti nevymýtily.⁵ Chudoba navzdory tomuto sociálnímu státu (a z hlediska některých politiků i sociálních vědců právě díky němu) nadále existuje.

Celá diskuse o chudobě má svoji dlouhou historii, v jejímž průběhu se postupně akcent přesouval od chudoby jako výrazu třídně kulturní stratifikace společnosti k chudobě jako deprivaci životního stylu (ať již nezaviněné – primární chudoba, či zaviněné špatnými výdaji – sekundární chudoba)⁶ a k potřebě zajištění minimálního příjmu nutného k adekvátnímu životnímu standardu (sociální stát). Hagenaaers [1985] v tomto smyslu upozorňuje, že „být chudý“ znamená přinejmenším tři různé možnosti: nedostatečně uspokojovat své základní potřeby (avšak co jsou základní potřeby a co znamená nedostatečně?), mít méně než ostatní (avšak o kolik?) nebo mít pocit deprivace jakožto pocit nedostatečného příjmu k uspokojování potřeb nebo samotný pocit nedostatečného uspokojování těchto potřeb (avšak jakých potřeb a co znamená pocit nedostatečného?). Právě kolem uvedených otázek se točí různé míry chudoby.

První informaci o měření chudoby pro naši sociologickou obec přinesl Večerník [1991a]. Naše stať si klade za cíl jednak doplnit ji rozsáhlejší systematizací různých konceptů měření chudoby, jednak za pomoci metodiky, kterou vypracoval tým Leydenské univerzity v Nizozemí (Goedhart, Van Praag, Muffels, Kapteyn a další),⁷ na základě jed-

³) Pro nedostatek místa pomíjíme celou řadu metodologických problémů měření, které jednotlivé koncepty doprovázejí (určení času měření, jednotky měření a její velikosti a struktury ap.).

⁴) Debaty o těchto pojmech mají dnes silnou ideologickou konotaci.

⁵) To ostatně věděl již na počátku století Simmel, když konstatoval, že obecné zvýšení životní úrovně (příjmů) hranici mezi chudými a bohatými neodstraní, povede jen k jejímu posunutí. Stejně tak věděl, že nejsou jen „chudí obecně“, ale že – v důsledku relativnosti chudoby – každá sociální vrstva má „své chudé“.

⁶) V některých pojetích se problém deprivace omezuje jen na fyzické potřeby, častěji se však dnes rozšiřuje i na potřeby sociální, i když zde je konsensus o jejich rozsahu a formě daleko obtížnější.

⁷) Snad nejplastičtější je tato metoda výpočtu popsána v publikaci [Muffels et al. 1990]. Velmi instruktivní je i její aplikace na švédské poměry v článku [Halleröd 1995a].

noho z těchto konceptů demonstrovat pro ČR výpočet subjektivní (příjmové) hranice chudoby. Nejde nám přitom jen o stanovení míry subjektivní chudoby v ČR, ale i o její srovnání s výsledky zahraničními, konkrétně švédskými a australskými. Tyto dvě země jsme zvolili z toho důvodu, že jsme měli k dispozici srovnatelná data, a dále proto, že představují protikladné póly režimů sociální politiky (ve smyslu Esping-Andersenově [1990]). Zatímco švédský sociální stát je, podle této typologie, režimem sociálně demokratickým, Austrálie má sociální stát liberálního typu.

Jak se chudoba měří

Různé koncepty chudoby mohou být tříděny podle řady kritérií, přičemž se tato třídění vzájemně překrývají. Existují především tyto protikladné dvojice kategorií konceptů chudoby:

A) *Absolutní* [Sen 1985] *či relativní* [Townsend 1979]⁸

Absolutní koncepty považují domácnosti za chudé, jestliže nejsou dostatečně uspokojovány jejich potřeby, které jsou dány ve vztahu k samotným možnostem přežití (ve fyzickém, avšak i v sociálním slova smyslu) a ne pouze relací k platným vzorcům spotřeby v dané společnosti.

- Přístup k chudobě z hlediska základních potřeb (*Basic needs approach*),⁹ jehož prvotní prameny lze nalézt v klasických studiích o chudobě [Booth 1889 a Rowntree 1901]. Jde o stanovení nezbytných nejnižších nákladů na uspokojení základních potřeb, původně chápaných spíše jako potřeb fyzických a vymezených jako náklady na jídlo, bydlení (nájemné), vytápění a oděv. Dnes se prosazují i jiné potřeby (Townsend řadí mezi prostředky uspokojení základních potřeb i pohlednici posílanou k vánocům).
- Přístup k chudobě z hlediska základního spotřebního koše (*Budget standards*), opírající se o uznané minimum výdajů. Spočívá v generování seznamu minimálních potřeb pro domácnosti různé velikosti. Hranice chudoby je počítána jako náklady na jejich uspokojení. Tuto metodu snad poprvé použil Rowntree [1901] k definici tzv. primární chudoby (zdroje domácností jsou nedostatečné k zajištění nezbytností života). V současnosti se používá tohoto přístupu v USA [*Poverty...* 1991].¹⁰ Míra je adjustována pro změny cenové úrovně (inflaci), ale ne pro růst produktivity a s tím spojený růst životního standardu.¹¹
- Přístup k chudobě z hlediska potravinového poměru (*Food ratio method*). Tato míra se opírá o vztah mezi výdaji na potraviny a celkovými výdaji.¹² Podle praxe USA

⁸) Viz polemiku Amartya Sena [1985] s Peterem Townsendem [1985] o tom, zda je chudoba relativní či absolutní.

⁹) Dnes například Social Security Administration (SSA) v USA.

¹⁰) Určení jeho obsahu je problémem. Dnes má poněkud jinou strukturu než na počátku století, vedle jistých změn obsahu původních položek se objevují i položky nové: doprava, zdravotní péče, péče o děti a osobní hygiena.

¹¹) S tímto růstem se může situace chudých zhoršovat, neboť rostou ceny zboží denní spotřeby. Respektive se trh orientuje i ve zboží každodenní potřeby na nabídku kvalitnějšího, ale zároveň dražšího zboží. Spotřební koš většinou také ignoruje vyšší ceny ve velkých městech, kde se koncentrují chudí.

¹²) Již Engel v 19. století upozornil, že s růstem příjmů nerostou výdaje na jídlo proporcionálně, ale jejich podíl na celkových výdajích s růstem příjmu klesá. Viz Engelův zákon, podle kterého

[Orshansky 1965] jsou jako chudé označeny rodiny, jejichž příjem je menší než trojnásobek nákladů na „koš základních potravin“, jak byl sestaven podle amerických nutričních standardů pro čtyřčlennou rodinu (zaměstnaný otec, žena v domácnosti a dvě děti). Jinak řečeno, jsou to rodiny, jejichž náklady na jídlo ekvivalentní tomuto koši představují více než jednu třetinu (33 %) jejich příjmů.

Relativní míry jsou ty, podle nichž jsou chudí určováni ve vztahu k obecně platným standardům života v dané společnosti. Mezi míry chudoby založené na relativních koncepcích patří různé statistické míry (obvykle jsou současně nepřímé, opírají se o hodnocení příjmu):

- Hranice chudoby Evropské unie (*European Union Poverty Line*) formulovaná jako 50 % průměrného příjmu¹³ ekvivalentního jednočlenné domácnosti [O'Higgins 1990] či jiné míry vymezené vztahem k nějaké střední hodnotě či příjmového rozložení ve společnosti. Ekvivalenční faktory se používají proto, neboť se zjistilo, že např. ve dvoučlenné domácnosti nejsou výdaje dvojnásobkem domácnosti jednočlenné, nýbrž jen 0,7 násobkem (ekvivalenční faktory pak činí: 1,0 pro prvního dospělého, 0,7 pro každého dalšího dospělého, 0,5 pro každé dítě).
- Pozice v prvním či druhém decilu příjmové distribuce. Toto rozložení slouží ke konstrukci známé Lorenzovy křivky a výpočtu Giniho koeficientů příjmové nerovnosti. Tato míra ovšem neříká nic o reálné úrovni života a o životní zkušenosti těch, kdo příjmem tohoto typu disponují.¹⁴

B) Přímé a nepřímé

Přímé míry jsou založeny na spotřebě statků a kvalitě života či na jeho deprivaci. Dle Halleröda [1995a] jsou přímé míry založeny na měření chudoby až po transformaci příjmů do spotřeby.¹⁵ Odrážejí pocit adekvátnosti reálného příjmu. Sem patří zejména různé míry vycházející z konceptu chudoby jako deprivace, které chápou chudobu jako situaci nízkého „životního standardu“.¹⁶ Nejznámější je:

- Index mnohonásobné deprivace [Townsend 1979, 1987]. Je konstruován z 22 vybraných položek charakterizujících určitý nedostatek (chybí: denně teplé jídlo, WC v bytě, dovolená mimo bydliště ap.). Deprivace představující hranici chudoby je pak jistým bodem na křivce vyjadřující vztah mezi dosaženou hodnotou indexu deprivace a příjmem, kdy s poklesem příjmu index deprivace disproporcionálně rychle roste.

podíl důchodu vydaného národem na potraviny je měřítkem jeho blahobytu: čím nižší je tato proporce, tím vyšší je blahobyt národa.

¹³⁾ Rowntree [1901] určil na počátku století tento podíl na 56 %. Townsend dnes např. rozlišuje „velmi nízkou úroveň hranice chudoby“ (50 % mediánu příjmového rozložení) a „nízkou úroveň hranice chudoby“ (80 % mediánu příjmového rozložení).

¹⁴⁾ Míra únosnosti nízké pozice v příjmovém rozdělení může být různá v čase i v kulturním prostoru.

¹⁵⁾ Samotné příjmy jsou nedostačující pro měření chudoby, neboť existují různorodé okolnosti doprovázející jejich transformaci do spotřeby. V této souvislosti je třeba připomenout významný koncept sekundární chudoby [Rowntree 1901], způsobené nikoliv nedostatečnými příjmy, ale špatným hospodařením s nimi.

¹⁶⁾ Existují v zásadě dva způsoby zlepšení této situace a odstranění deprivace: zvýšení příjmů (nemusí odstranit chudobu, pokud ji chápeme jako relativní) či jejich redistribuce.

Výchozím momentem je zde Townsendova [1979] známá definice chudoby jako deprivace:

„Jedinci, rodiny a skupiny mohou být označeny za chudé, jestliže jejich zdroje nejsou postačující pro zajištění druhu stravy, participace a životních podmínek a příjmů života, které jsou obvyklé, nebo jejichž dosažení je přinejmenším široce podněcováno a schvalováno ve společnosti, k níž náležejí. Jejich příjmy jsou natolik pod úrovní příjmů, kterými disponují v této společnosti průměrní jedinci či rodiny, že je to de facto vylučuje z životních standardů, zvyklostí a činností v ní obvyklých.“ [Townsend 1979: 13]

Míry založené na deprivaci jsou spojeny s tematizací chudoby jakožto vyloučením ze způsobu života obvyklého v dané společnosti a z jeho běžných společenských aktivit. Deprivační koncepty však mají problémy s odlišením deprivace a různosti vkusu, životního stylu a hodnot (z těch, kdo nevlastní televizor, jsou mnozí, kteří ho nemají záměrně).¹⁷

Nepřímé míry se opírají především o hodnocení disponibilního příjmu [Ringén 1988]. Podle Halleröda [1995a] jsou nepřímé míry založeny na měření příjmů před spotřebou. Nepřímé měření chudoby prostřednictvím příjmů se potýká s řadou metodologických problémů, které se týkají především zjišťování příjmů (jak se vypořádat s příjmy, které mají charakter sociálních transferů, s různou velikostí a strukturou domácností, obdobím, za které jsou příjmy zjišťovány, zdaněním příjmů ap.).

- Patří k nim míry, které jsou většinou vymezeny relativně vůči nějakému příjmovému rozložení (viz relativní míry).

C) Preskriptivní a konsensuální

Patří k nim různé spotřební koše, „garantované minimální příjmy“ jako úroveň nějaké vymezené sociální dávky a různě vymezená životní minima jako příjmové hranice zakládající nárok na sociální podporu (*The Legal Poverty Line*). *Preskriptivní* se týkají vymezení charakteristik chudých prostřednictvím „expertních odhadů“. *Konsensuální* jsou založeny na konsensu společnosti nebo vládnoucí elity o tom, koho za chudého považovat. Jak konstatuje Piachaud [1987], je určitý rozdíl mezi tím, jaký minimální příjem považuje veřejnost za hranici chudoby a mezi tím, jakou úroveň minimálního příjmu je připravena hradit svými daněmi. I když lze možnost plného sociálního a politického konsensu na vymezení chudoby považovat spíše za iluzorní, za výraz jistého politického konsensu mohou být považovány rozdílné hranice pro sociální podpory různého typu.

D) Objektivní či subjektivní

Objektivní míry jsou ty, kde je chudoba vymezena faktory nezávislými na mínění těch, kdo jsou pak za chudé považováni. *Subjektivní* jsou založeny na hodnocení vlastní zkušenosti jednotlivými domácnostmi. Do subjektivních konceptů se promítají i aspirace těchto domácností (z tohoto hlediska jsou i relativními).

Některé studie se snaží o kombinovaný přístup k určení chudoby. Příkladem může být Halleröd [1995b] s konceptem „skutečně chudých“ (*truly poor*), kombinujícím krité-

¹⁷) Podle Veit-Wilsona [1987] proto hrozí záměna deprivace a životního stylu. Mack a Lansley [1985] to řeší tím, že vedle zjištění položek mnohonásobné deprivace navrhuji zjišťovat i náleha-
vost pocitu potřeby těchto položek (vážení položek do indexu deprivace mírou jejich významu pro
životní styl).

rium příjmu pod stanovenou hranicí chudoby s kritériem určité hodnoty indexu deprivace.¹⁸

Z uvedeného výčtu měř chudoby je zřejmé, že přístupy k ní mohou být velmi různorodé. Okamžitě tak vzniká otázka, k čemu to vše slouží? Lakonická odpověď by mohla znít: k počítání chudých v populaci. V rozvinutější podobě také k vysvětlení, proč se lidé stávají chudými (mají malé příjmy nebo neadekvátní výdaje?), k měření hloubky jejich chudoby a nakonec k určení hranice chudoby, neboli minimální úrovně peněžního příjmu, který domácnost potřebuje, aby se vyhnula deprivaci: ať již absolutní, nebo relativní ve vztahu k životnímu standardu, který je v dané společnosti v daném okamžiku považován za průměrný [Veit-Wilson 1987]. Tedy k stanovení hranice, pod níž je chudoba již nepřijatelná a kdy nutí společnost, aby na osud osob, které se pod její úroveň ocitnou, v rámci své sociální politiky reagovala.

Česká sociální politika používá pro určení míry chudoby především objektivního přístupu. Významnou roli v ní hraje tzv. životní minimum jako preskriptivní míra a zákonná hranice chudoby. Z hlediska této míry Ministerstvo práce a sociálních věcí odhadovalo ve druhé polovině roku 1995 podíl chudých v české populaci asi na 3-4 %, což je v evropském kontextu relativně velmi příznivý výsledek. Z hlediska srovnávání s jinými populacemi musíme ovšem být velmi obezřetní, neboť životní minimum odráží v každé zemi její ekonomickou úroveň, sociální tradici a kulturní normy.¹⁹ Přesto, že pozornost je u nás pragmaticky soustředěna na objektivní míry, byla již provedena i měření subjektivní chudoby [Večerník 1991a a 1995].²⁰

Míry subjektivní chudoby

Subjektivní chudoba se měří několika variantními postupy. Od prostého dotazu, zdali se člověk cítí chudý či bohatý až po složitěji stanovenou subjektivní příjmovou hranici chudoby.

Večerník [1995] zjistil, že podíl domácností vnímajících sebe sama jako chudé se dnes v ČR pohybuje v rozmezí 8-10 %. Míra takto měřené subjektivní²¹ chudoby je v naší společnosti nižší než v ostatních postkomunistických zemích. V mezinárodním komparativním výzkumu [Tuček 1995] odpovědělo v ČR v roce 1992 na otázku „*Srovnám-li naši současnou životní situaci s ostatními, myslím, že jsme chudá rodina*“, variantou *určitě ano* 12 % respondentů oproti 16 % respondentů na Slovenska, 21 % v Polsku a 23 % v Maďarsku. Ve srovnání se zeměmi EU je ovšem subjektivní chudoba v ČR rozšířenějším jevem.

¹⁸) Sen [1985] naopak zdůrazňuje, že přímá metoda a nepřímá metoda nepředstavují alternativní způsob měření téže věci, ale reprezentují dva alternativní koncepty chudoby. První identifikuje domácnosti, jejichž aktuální úroveň spotřeby je pod hranicí uspokojování minimálních potřeb. Druhý identifikuje domácnosti, které nejsou schopny uspokojit vzorce spotřeby typické pro své okolí.

¹⁹) A též rozsah příjmové nerovnosti, respektive příjmové nivelizace. Blíže na tento problém již dříve upozornil Večerník [1991b].

²⁰) Tato měření byla provedena i v jiných postkomunistických zemích. O slovenské zkušenosti referoval Karásek [1993].

²¹) To, že je subjektivní, neznamená, že je vymyšlená. Ve shodě se sociologickými konstruktivisty musíme konstatovat, že subjektivní chudoba může být pro jedince i pro společnost stejně tíživá jako chudoba objektivní.

Naše vlastní měření subjektivní chudoby zjišťovalo sebepercepci populace na kontinuu mezi chudobou a bohatstvím několika způsoby. První z nich představoval sebezařazení se na devítistupňové škále, jejíž jeden pól byl vymezen jako „chudý“ a druhý jako „bohatý“ (viz tab. 1).

Tabulka 1. Podíl osob zařazujících se do jednotlivých kategorií devítistupňové škály pocitu chudoby či bohatství

	bohatí	3	2	1	střed	1	2	3	chudí
podíl z celku (%)	0	1,7	5,1	13,0	45,6	14,9	11,6	6,5	1,6

Otázka zněla: „V naší společnosti jsou lidé, kteří patří spíše k bohatým, a lidé, kteří patří spíše k chudým. Kam byste se Vy osobně zařadil(a) na následujícím žebříčku?“ Pod otázkou byl nakreslen devítistupňový žebříček s kategorií *bohatí* nahoře a kategorií *chudí* dole.

Podíl chudých bude při tomto způsobu zjišťování samozřejmě záležet na tom, které kategorie budeme ještě považovat za výraz chudoby. Pokud bychom tuto devítistupňovou stupnici trichotomizovali, dostali bychom 20 % respondentů považujících se za chudé, 73 % za ani chudé, ani bohaté a 7 % za bohaté.²² Takto měřený podíl chudých by byl vyšší, než zaznamenali jak Večerník, tak Tuček. Pokud ovšem za chudé budeme považovat jen ty, kdo se zařadili na dva nejnižší stupně, získáme, stejně jako oni asi 8 % chudých.

Subjektivní pocit chudoby souvisel zejména s vlastním sebezařazením se do společenské třídy.²³ Lidé, kteří se cítí bohatí, se také s velkou pravděpodobností zařazují do vyšší třídy a naopak. Nicméně síla korelace (Spearmanovo $\rho = 0,61$) byla nižší, než bychom čekali. Asi 9 % ze subjektivně bohatých respondentů se zařadilo do nižší střední třídy, našlo se dokonce i 1 % respondentů, kteří se přiřadili k vyšší třídě, ale považují se za chudé. Naopak z těch, kdo se zařadili do nejnižší třídy, se sice nikdo necítí jako bohatý, ale plných 37 % se necítí ani jako chudí.²⁴

Subjektivní hranice chudoby (SHCh)

Jedním ze způsobů, jak stanovit hranici chudoby, je určit minimální množství peněz potřebné pro chod domácnosti, pro uspokojení jejich základních potřeb. Zákonné životní minimum tak činí prostřednictvím expertů, kteří rozhodnou – za celou veřejnost – „s jakým příjmem se dá ještě přežít“. Velkou otázkou v demokratické společnosti ovšem je, zda s tímto množstvím peněz, s touto hranicí chudoby souhlasí také veřejnost? Jak vysoká by byla příjmová hranice chudoby, kdyby její výši neurčovali experti, ale společnost

²²) Všimněme si neobsazené nejvyšší kategorie bohatství. Nikdo z Čechů ještě nemá dost odvahy označit se suverénně za bohatého, byť někteří z respondentů uváděli i měsíční příjmy 50 000 Kč.

²³) V našem výzkumu jsme položili respondentům otázku: „Do které společenské vrstvy byste Vy sám(a) zařadil(a) svou rodinu či sebe?“ Do nižší třídy se zařadilo 20 % respondentů, do nižší střední 61 %, do vyšší střední 17 % a do nejvyšší třídy jen necelá 2 % české populace.

²⁴) Subjektivní pocit bohatství a chudoby by teoreticky měl také souviset se vzděláním. Těsnost korelace mezi těmito proměnnými byla však nízká. Mezi respondenty s vysokoškolským vzděláním jsme našli 13 % těch, kdo se cítí být chudými, a 74 % těch, kdo se sice nepovažují za chudé, ale nepovažují se ani za bohaté.

sama? Odpověď na tuto otázku přináší subjektivní hranice chudoby, která je někdy chápána jako konsensuální.²⁵

- *SPL (Subjective Poverty Line)* byla vyvinuta na Leydenské univerzitě [Goethart et al. 1977, Van Praag et al. 1982]. Je založena na odpovědích respondentů v reprezentativním šetření na otázku po minimálním příjmu (tzv. *Minimum Income Question – MIQ*), která zní „*Jaký je minimální příjem, který ještě dovolí vaši rodině za daných okolností uspokojit její základní potřeby?*“ Tato odpověď závisí na řadě charakteristik domácnosti, které musejí být rovněž předmětem dotazování. Tak především, předpokládá se, že minimální příjem je funkcí skutečného příjmu rodiny a počtu členů rodiny (rozlišuje se navíc zvlášť počet dětí a počet dospělých). Očekává se, že velikost uvedeného minimálního příjmu se bude zvyšovat se skutečným příjmem a s počtem členů domácnosti (čím vyšší příjmy se v rodině sejdou, tím vyšší životní úroveň; čím více členů domácnosti, tím více peněz je třeba na její reprodukci). Jelikož se předpokládá, že tato funkce má lineární charakter, je možno ji řešit prostřednictvím lineární regrese.
- *CSP (Centre for Social Policy)*, která byla vyvinuta v Centru pro sociální politiku v Antverpách [Deleeck 1989], vychází též z MIQ, ale klade doplňující otázku: „*Se svým současným příjmem vycházíte: 1. s velkými obtížemi 2. s obtížemi 3. s jistými obtížemi 4. poměrně snadno 5. snadno 6. velmi snadno*“. Hranici chudoby pak v tomto případě počítáme jen z odpovědí na MIQ od respondentů, kteří na tuto doplňující otázku odpověděli „s určitými obtížemi“. Má se za to, že pouze tyto respondenti mohou být relevantními zpravodaji o potřebné minimální částce pro chod domácnosti.²⁶

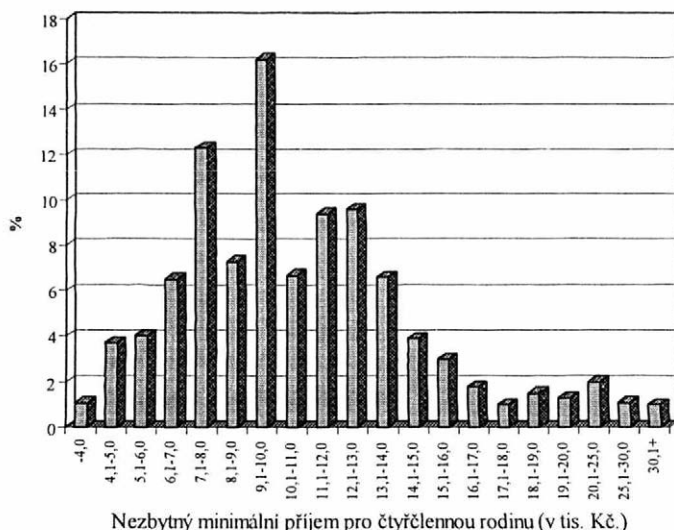
Pro stanovení subjektivní hranice chudoby je tedy třeba zjistit minimální příjem, který považuje rodina z hlediska své existence za nezbytný²⁷ (viz obr. 1). Protože tato informace nemá význam bez přihlédnutí k velikosti a složení rodiny, byly údaje pomocí ekvivalenčních škál používaných běžně v EU (1,0 první dospělý, 0,7 každý další dospělý a 0,5 dítě) přepočítány na standardizovanou čtyřčlennou rodinu (dva dospělí a dvě děti).

²⁵) Ani jedno pojmenování není ideální. Výraz „konsensuální“ je poněkud zavádějící, neboť takto stanovená hranice chudoby je vlastně populačním průměrem a ne hranicí chudoby, s níž musí nezbytně všichni souhlasit. Podobně ani přívlastek „subjektivní“ není úplně nejvhodnější, neboť zkonstruovaná hranice chudoby neznamena, že jedinec individuálně určuje, zdali domácnost je chudá či nikoliv. Výsledkem tohoto postupu je intersubjektivní standard, s nímž se situace jednotlivých jednotek (rodin, domácností) srovnává. Bosch [Bosch et al. 1993] upozorňuje, že SPL i CSP předpokládají, že: Jak „minimální příjem“, tak i „s jistými obtížemi“ mají pro všechny respondenty stejný význam. V domácnostech existuje konsensus týkající se reflexe životního standardu této domácnosti.

²⁶) V České republice vycházelo podle našich dat v polovině roku 1995 se svými příjmy s obtížemi 27 % domácností, naopak dobře vycházelo 31 % domácností. Pro srovnání, z australských a švédských dat, jež pocházejí z konce osmdesátých (Austrálie) a počátku 90. let vyplývá, že se svými příjmy vycházelo s obtížemi plných 39 % australských domácností, ale jen 19 % domácností švédských. Dobře se svým příjmem vycházelo 13 % domácností australských a 30 % domácností švédských [Saunders, Halleröd a Matheson 1994]. Situace v ČR je analogická spíše situaci vzniklou v kontextu liberálního (Austrálie) než sociálně demokratického (Švédsko) sociálního státu.

²⁷) Otázku po minimálním příjmu (MIQ) jsme v našem výzkumu formulovali takto: *Kolik by potřebovala vaše rodina nejméně měsíčně, kdyby to mělo být jen na holé živobytí a nic víc?*

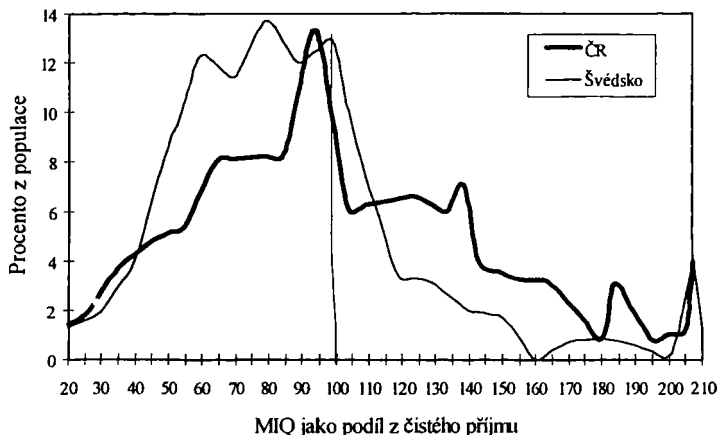
Obr. 1. Distribuce příjmu považovaného za minimální pro čtyřčlennou rodinu (odpovědi na MIQ, standardizované pomocí ekvivalenčních škál). Česká republika 1995.

V průměru standardizovaná čtyřčlenná česká domácnost uváděla v červnu 1995, že jen k holému živobytí (a nic více) potřebuje měsíčně asi 11 207 Kč. Připomeňme si, že průměrný příjem jedince se v té době pohyboval na úrovni asi 7 000 Kč (obvyklé dva platy – pokud byly průměrné, poskytly této rodině po zdanění a odečtení pojistného asi 11 000 Kč) a životní minimum pro čtyřčlennou rodinu (rodiče a dvě děti ve věku 6-10 let a 10-15 let) tehdy představovalo 7 580 Kč.

Metodologie SPL předpokládá, že mezi skutečným příjmem a příjmem, který je považován za minimálně nutný, je úzký vztah. Na to, jaká je mezi těmito dvěma údaji relace v ČR, lze usuzovat z následujícího obrázku.

Obr. 2. Distribuce podílu uváděného minimálního měsíčního příjmu nutného k holému živobytí jako procenta z příjmu skutečného

Všichni, kdo jsou napravo od dělicí čáry, uvedli, že jejich skutečný příjem je vyšší než ten, jaký považují za minimálně nutný. V ČR jde o 33 % populace. Odečteme-li ty domácnosti, v nichž se oba příjmy rovnaly (celkem 9 %), zůstává 24 % domácností, jejichž skutečný příjem byl nižší než průměr odpovědí na minimální příjem. V Austrálii (24 %) i ve Švédsku (20 %) byl tento podíl velmi podobný. Pozor ale, tyto podíly není možné ještě chápat jako proporci chudých, neboť pouze odpověď na otázku, „*jaký nejnižší příjem dovoluje holé živobytí*“, ještě neurčuje subjektivní hranici chudoby. Parametry pro její výpočet se získají prostřednictvím lineární regrese proměnných skutečný příjem rodiny, počet dospělých v rodině a počet dětí v rodině.

$$(1) \quad \text{Příjem}_{\min} = a_0 + b_1 * \text{Příjem}_{\text{skut}} + b_2 * \text{Počet dosp.} + b_3 * \text{Počet dětí}$$

Mnohé návody doporučují, aby výpočet parametrů proběhl v logaritmované podobě. Jeli-kož výsledky obou postupů se příliš neliší,²⁸ budeme z důvodů přímočařejší interpretace používat řešení nelogaritmovaného.²⁹ Lineární regrese z dat pro celou populaci přinesla tuto rovnici:

$$(2) \quad \text{Příjem}_{\min} = 3\,573 + 0,17 * \text{Příjem}_{\text{skut}} + 895,98 * \text{Počet dosp.} + 1\,493,4 * \text{Počet dětí}$$

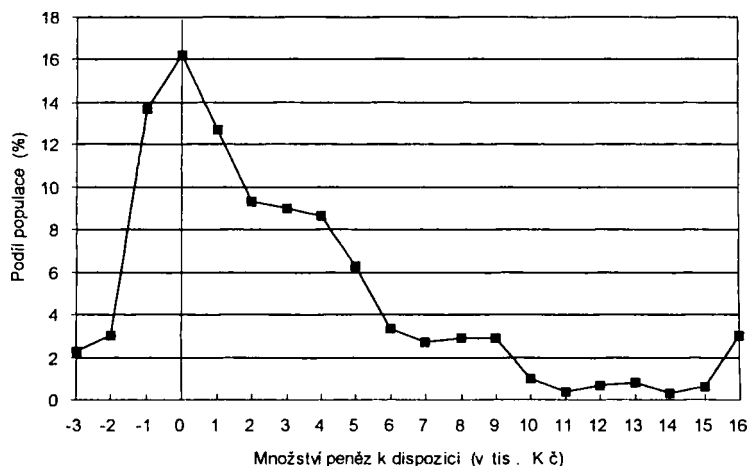
Z těchto hodnot lze pak vypočítat subjektivní hranici chudoby. V prvním kroku analýzy je možno zobrazit rozdíl mezi průměrem uváděného subjektivního minima (spočteného v tomto případě pro celou populaci) a skutečným příjmem, který má rodina k dispozici (tzv. *poverty gap*). Předpokládáme-li, že hranice chudoby znamená u každého respon-

²⁸⁾ K témuž závěru dospěl např. i Halleröd [1995a]. Existují i jednodušší postupy, které berou v úvahu např. jen počet osob v domácnosti bez rozlišení dospělých a dětí. Jak však dokladuje Muffels [Muffels et al. 1990], vezmeme-li v úvahu složení domácností, zejména věk dětí, jsou výsledky výpočtů SHCH stabilnější v čase.

²⁹⁾ Soubor jsme před výpočty očistili o několik případů s odlehlými hodnotami, např. o respondenty, kteří uvedli, že jim k živobytí stačí měsíčně 1 000 Kč či naopak o respondenty, kteří nárokovali měsíčně 40 000 Kč.

denta takové množství peněz, které je nutné pro uspokojení jen těch nejzákladnějších potřeb, pak můžeme také předpokládat, že množství peněz, které domácnost vlastní poté, co jsme odečetli částku, jež tvoří hranici chudoby, vytváří teprve finanční prostředky určené ke konzumu. Proto se v této souvislosti také hovoří o tzv. prostoru spotřeby [Halleröd 1995a]. Odečtením částky tvořící subjektivní hranici chudoby od reálného příjmu domácnosti získáme pochopitelně jak kladné, tak také záporné hodnoty. Domácnosti s kladnými hodnotami jsou ty, které mají subjektivně k dispozici určité finanční prostředky ke konzumu, domácnosti se zápornými částkami jsou ty, jimž se takovýchto prostředků subjektivně nedostává (obr. 3).

Obr. 3. Prostor spotřeby v českých domácnostech (rozdíl mezi skutečným příjmem a příjmem tvořícím subjektivní hranici chudoby)

Nezanedbatelná část zkoumané populace (asi 22 %) uvedla svůj reálný měsíční příjem³⁰ v úzkém intervalu do 2 000 Kč nad subjektivní hranici chudoby, což není příliš rozsáhlý prostor pro měsíční konzum rodiny. Připočteme-li k tomuto podílu ještě 16 % rodin, jejichž reálný měsíční příjem se dle jejich vyjádření kryje s příjmem subjektivně nutným, a dalších 19 % rodin, které jsou v záporných hodnotách grafu 3, dostaneme značné proporce těch, kdo mají subjektivně záporný, nulový či minimální prostor ke spotřebě (57 %).

Pro adekvátnější analýzu subjektivní hranice chudoby však výpočet pro celou populaci nemá příliš velký význam. Naopak je třeba stanovit jednotlivé SHCh pro různé typy rodin, tedy vypočítat parametry regresních rovnic pro jednotlivé podsoubory typů domácností, v nich pak každé jednotce vypočítat podle těchto parametrů hodnotu její individuální SHCh a zprůměrováním stanovit subjektivní hranici chudoby dané sociální kategorie (typu domácnosti).

Takto provedená strukturovaná analýza podle jednotlivých typů rodin (viz tab. 2) přinesla následující subjektivní hranice chudoby (sloupec 2). Ti, kdo mají skutečný příjem nižší než SHCh, jsou považováni za chudé (sloupec 3). Výpočtem lze také lehce zjistit podíl jednotlivých kategorií domácností z celku chudých (sloupec 4).

³⁰⁾ Jsme si ovšem vědomi značné nespolehlivosti údajů tohoto typu.

Tabulka 2. Subjektivní hranice chudoby (SHCh) pro různé typy českých domácností

Typ domácnosti	(1) N (abs.)	(2) SHCh (v Kč)	(3) podíl domácností pod SHCh (%)	(4) podíl mezi chudými (%)	(5) průměrný příjem
jedinec ve věku 60+ let	110	5 686	87	23	4 838
dvojice ve věku 60+ let	126	7 026	58	18	8 096
jedinec	104	7 050	41	10	10 035
bezdětná dvojice	146	7 867	16	4	12 750
rodič, 1 dítě	70	8 928	33	5	11 344
rodič, 2 děti	40	9 768	45	3	10 039
dvojice, 1 dítě	159	9 541	24	9	14 056
dvojice, 2 děti	193	10 583	45	21	12 720
dvojice, 3 děti	30	12 157	47	3	13 047
Celkem	978	x	42	100	x

Poznámka: Není-li uveden věk, rozumí se osoby mladší 60 let.

Výsledky naší analýzy naznačují, že rizikovou skupinou jsou z hlediska chudoby domácnosti starých osob, především jednočlenných. Se svými příjmy jsou také často pod subjektivní hranicí domácnosti rodičů se třemi a dvěma dětmi a domácnosti jednoho rodiče se dvěma dětmi. Z hlediska celkového podílu chudých rodin navazují naše výpočty na výsledky Večerníkovy [1995], který konstatuje, že od prosince roku 1990, kdy bylo pod subjektivní hranicí chudoby 25 % domácností, se jejich počet zvýšil do listopadu 1994 na 33 %. Podle našich měření jich bylo ovšem v polovině roku 1995 více, asi 42 %. Rozdíl mezi naším výsledkem a výsledkem Večerníkovým mohl být způsoben dalším růstem subjektivní chudoby, ale i tím, že Večerník svůj výpočet nezaložil na tak detailní struktuře domácností jako my.

Naše data a naše výsledky ovšem dovolují již zmíněnou komparaci se situací ve Švédsku a v Austrálii. Je uvedena v tab. 3.

Tabulka 3. Podíl domácností, jejichž skutečný příjem byl nižší než subjektivní hranice chudoby (v %)

	ČR	Austrálie	Švédsko
jedinec ve věku 60+ let	87	69	30
dvojice ve věku 60+ let	58	53	6
jedinec	41	32	32
bezdětná dvojice	16	16	8
rodič, 1 dítě	33	48	5
rodič, 2 děti	45	47	22
dvojice, 1 dítě	24	19	10
dvojice, 2 děti	45	10	5
dvojice, 3 děti	67	12	11
Celkem	42	22	13

Poznámka: Není-li uveden věk, rozumí se osoby mladší 60 let.

Pramen: Saunders, Halleröd, Matheson [1994].

Všechny tři země mají některé společné charakteristiky subjektivní chudoby. Všude jsou chudobou nejvíce postiženi senioři žijící samostatně, v Austrálii a u nás navíc i seniorský pár, což ale už neplatí o Švédsku. Naopak, nejméně trpí chudobou ve všech třech zemích bezdětné páry, jejich podíly pod subjektivní hranici chudoby jsou navíc velmi podobné. Celkově je ale možno konstatovat, že ČR a Austrálie jsou si z hlediska distribuce subjektivní chudoby poměrně značně podobné a že Švédsko se od nich v některých případech podstatně liší. Platí to především o relativně nízkém výskytu subjektivní chudoby seniorských dvojic a jednoho rodiče s dítětem, což je výsledek švédské sociální politiky. Naopak největší podíl chudých byl ve Švédsku mezi samostatně žijícími jedinci-neseniory, což neplatí pro Austrálii ani pro ČR, kde tito jedinci mezi relativně nejchudší nepatří.

Takto stanovené subjektivní hranice chudoby a z ní vypočtené podíly chudých domácností neberou v úvahu to, zdali respondent se svým skutečným příjmem vychází dobře nebo s obtížemi. I ti, jejichž skutečný příjem byl nižší než konsensuálně stanovený minimální příjem (a kdož tedy podle definice spadli do kategorie chudých), mohli ve skutečnosti se svým příjmem vycházet poměrně dobře. Jejich hodnotové preference a z nich vyplývající vzorce spotřeby (dobrovolná skromnost) mohou být takové, že i s relativně nízkým příjmem mohou mít pocit, že docela dobře vycházejí.³¹ A naopak ti, kdo se díky svému aktuálnímu příjmu, který byl vyšší než konsensuální subjektivní hranice chudoby, dostali do kategorie nechudých, mohou mít z nejrůznějších důvodů pocit, že se svým příjmem nevycházejí. Deprivace je totiž, jak známo, vždycky velmi relativní.

Kombinované kritérium subjektivní chudoby

Vědomi si tohoto omezení, můžeme vytvořit ještě jeden ukazatel subjektivní chudoby. Chudí budou všichni ti, kdo budou splňovat současně dvě následující podmínky:

- 1) Skutečný příjem rodiny musí být nižší než subjektivní hranice chudoby (SHCh) a
- 2) Respondent odpověděl, že v jejich domácnosti vycházejí s příjmy obtížně. Proporce chudých se po provedení příslušných výpočtů sníží (viz tab. 4).

³¹) Tak v ČR vyjádřilo 32 % z těch, kdo spadli pod konsensuální hranici chudoby, že se svým skutečným příjmem vycházejí dobře, v Austrálii 38 % a ve Švédsku plných 66 %. Blíže o problémech napětí mezi pojmy chudoby a dobrovolné skromnosti Librová [1995] a Jelínek [1995].

Tabulka 4. Podíl domácností, jejichž skutečný příjem byl nižší než subjektivní hranice chudoby a které měly současně potíže vyjít se skutečným příjmem, a struktura chudoby podle typů domácností v ČR, Austrálii a Švédsku

	ČR	Austrálie	Švédsko
jedinec ve věku 60+	25	35	10
dvojice ve věku 60+	15	29	1
jedinec	12	23	13
bezdětná dvojice	2	9	1
rodič, 1 dítě	10	16	5
rodič, 2 děti	18	40	0
dvojice, 1 dítě	4	12	3
dvojice, 2 děti	4	7	3
dvojice, 3 děti	20	7	5
Celkem	12	13	5

Poznámka: Není-li uveden věk, rozumí se osoby mladší 60 let.

Pramen: Saunders, Halleröd, Matheson [1994].

Striktnější definice konsensuální chudoby (s přihlédnutím k manifestovaným rozpočtovým obtížím rodin) podíly chudých v populaci výrazně redukovala. V ČR se podíl chudých domácností snížil o 71 % (téměř o tři čtvrtiny), v Austrálii o 41 % (více než o třetinu) a ve Švédsku o 62 % (téměř o dvě třetiny).

Takto zjištěných 12 % chudých domácností v ČR naznačuje, že v různých typech domácnosti je celá řada těch, kteří byt' z hlediska skutečné výše příjmu padnou pod konsensuálně zformulovanou subjektivní příjmovou hranici chudoby, vycházejí se svým příjmem subjektivně docela dobře.³² Obecně to může naznačovat, že mnoho obyvatel ČR pociťuje potřebu vyšších příjmů ke krytí nejnutnějšího živobytí. Avšak v každodenním rozpočtovém zápase mají nakonec pocit, že s financemi, kterými disponují, nějak vyjdou (popřípadě se smiřují s tím, že vyjít tak jako tak musí). To, že redukce chudoby po zavedení její přísnější definice byla nejvyšší v ČR, může také naznačovat, že Češi mají ve srovnání s Australany a Švédy větší příjmové aspirace.

Důležité ovšem je, že i nový způsob určení chudých domácností drží nadále stejnou strukturu rizikových skupin: domácnosti seniorů, osamocené rodiče s dvěma dětmi a rodiny se dvěma a třemi dětmi. Bezdětné páry nebo páry s jedním dítětem patří naopak ke kategoriím subjektivní chudobou ohroženým nejméně.

Subjektivní hranice chudoby umožňuje některé další analytické operace. Např. je možné zjistit, jak se liší deklarované minimálně nutné příjmy domácností (subjektivní hranice chudoby) od minima stanoveného jako zákonné životní minimum (viz sloupce (d), (e) a (f) v tab. 5.

³²⁾ Tento výsledek může být také dán tím, že při dotazování v rámci sběru dat není mnoho respondentů ochotno přiznat tvář tvář tazateli neschopnost své rodiny vyjít s příjmem, tedy de facto, z hlediska masmediálně šířené rétoriky, přiznat svůj neúspěch.

Tabulka 5. Relace mezi subjektivní hranicí chudoby (SHCh) pro různé typy českých domácností a odpovídajícím životním minimem platným v době sběru dat (červen 1995)

	(a) abs. poč. chudých	(b) SHCh (v Kč)	(c) životní min.* (v Kč)	(d) b-c (v Kč)	(e) b/c	(f) c/b*100 (v %)
jedinec ve věku 60+ let	96	5 686	2 440	3 246	2,3	43
dvojice ve věku 60+ let	73	7 026	4 360	2 666	1,6	62
jedinec ve věku 18-59	43	7 050	2 440	4 610	2,9	35
bezdětná dvojice	24	7 867	4 360	3 507	1,8	55
1 rodič, 1 dítě	23	8 928	3 910-4 460	5 018-4 468	2,3-2,0	44-50
1 rodič, 2 děti	18	9 768	5 380-6 480	4 388-3 288	1,8-1,5	55-66
dvojice, 1 dítě	38	9 541	5 830-6 380	3 711-3 161	1,6-1,5	61-67
dvojice, 2 děti	86	10 583	7 060-8 160	3 523-2 423	1,5-1,3	67-77
dvojice, 3 děti	14	12 157	8 450-10 100	3 707-2 057	1,4-1,2	70-83
Celkem	415	X	X	X	X	X

Poznámka: Není-li uveden věk, rozumí se osoby mladší 60 let.

*) Vzhledem k tomu, že v domácnostech, kde jsou děti, je výpočet životního minima závislý na věku dítěte (na nejmladší se počítá nejnižší příjem, na nejstarší nejvyšší), uvádíme v takových případech vždy interval, v němž dolní hranici tvoří situace, kdy má domácnost jen nejmladší děti a horní interval situaci, kdy v domácnosti jsou jen děti nejstarší.

Legenda: Sloupec (d): údaj o rozdílu mezi subjektivní hranicí chudoby a zákonem stanoveným životním minimem (o kolik je životní minimum nižší). Sloupec (e): Subjektivní hranice chudoby jako násobek životního minima (kolikrát je stanovené životní minimum nižší). Sloupec (f): Podíl životního minima v subjektivní hranici chudoby (kolik % ze subjektivní hranice chudoby představuje stanovené životní minimum).

Závěr

Chudoba se v české společnosti po roce 1989 zviditelnila a stala se v ní nedílnou součástí politického i veřejného diskursu. Také v ČR se potvrzuje zkušenost průmyslově vyspělých evropských zemí, že subjektivní chudoba (pocitovaná) je rozsáhlejší než chudoba vyjádřená „objektivními“ indikátory (uznaná ze strany sociálního státu).

Největší podíl mezi subjektivně chudými (měřeno metodikou SPL) tvoří v ČR staří lidé. Ať již jde o osamocené jedince (23 %) či o dvojice (18 %). Vedle nich pak rodiny s dvěma nezletilými dětmi (21 %). Co se týče starých osob, nejenže dominují mezi chudými, ale i chudoba dominuje mezi nimi (83 % osamělých starých osob a 58 % starých dvojic hospodářů s příjmy nižšími, než je jejich subjektivní hranice chudoby).³³ Situace starých lidí je, z tohoto pohledu, výrazně méně příznivá nejen ve srovnání se Švédskem, ale i ve srovnání s Austrálií. Rodiny s 2 nezletilými dětmi sice, díky své početnosti, tvoří nezanedbatelnou část subjektivně chudých, podíl chudých mezi těmito rodinami je však přece jen nižší (45 %). Třetí dítě však představuje relativně vysoké riziko pádu pod hranici chudoby (ocitá se pod ní 67 % z těchto rodin). Zatímco subjektivní chudoba v rodi-

³³⁾ Vysoký podíl osamělých starých osob se ocitá pod hranicí subjektivní chudoby i přes značnou skromnost, o které vypovídá nízká úroveň této hranice (5 686 Kč).

nách s jedním dítětem je v ČR poměrně srovnatelná se situací Austrálie, ale do jisté míry i Švédska, u rodin s více dětmi se rozdíl v míře subjektivní chudoby posunuje výrazně v neprospěch ČR. Překvapením může být nízký podíl osob s příjmem pod subjektivní hranicí chudoby ve skupině neúplných rodin (nejčastěji jde o osamělou matku s dítětem), což může být i výsledkem relativně příznivého poměru sociální politiky státu k této kategorii osob. Ve srovnání s liberalistickým sociálním státem v Austrálii se zdá tato skupina v ČR lépe ošetřena, zdaleka však ne tak, jako v sociálně demokratickém sociálním státu Švédska.

Disproporce mezi objektivní a subjektivní chudobou vede k řadě otázek. Není to jen otázka po hranicích redistribuce prostředků prostřednictvím státního rozpočtu – subjektivní chudoba nemůže být pochopitelně kritériem pro dávky sociální pomoci, ale příliš velké pnutí mezi preskriptivní příjmovou úrovní pro nárok na tyto dávky a hranicí subjektivní chudoby však může vést ke společenskému napětí. Stejně jako příliš vysoký podíl osob, které se pod hranicí subjektivní chudoby ocitají.

Neméně důležitou otázkou je i obsah subjektivní chudoby ve vztahu k životnímu stylu, životním hodnotám a aspiracím (které jsou stejně významnou složkou formování hranice subjektivní chudoby domácností jako jejich disponibilní příjem a jeho kupní síla). Tento fakt směřuje pozornost nejen k rozlišování chudoby a bídy, které je latentní i v českém jazykovém diskursu, jak tomu nasvědčují slovníky spisovné češtiny,³⁴ ale také k odlišení chudoby a dobrovolné skromnosti [Librová 1994]. Bída má blízko k problému přežití, a je proto chápána spíše v absolutním smyslu. Chudoba má blízko k pojmu anomie v Mertonově smyslu rozporu mezi aspiracemi (cíli, které společnost před jedince staví jako žádoucí) a prostředky k jejich naplnění, které jsou mu k dispozici – subjektivní atributy chudoby zde mohou převažovat nad jejími atributy objektivními. Dobrovolná skromnost nese objektivní atributy chudoby bez zátěže atributů subjektivních. Oba pojmy, tedy chudoba a dobrovolná skromnost, jsou předmětem nejen vědeckých, ale i ideologických sporů jak v kontextu diskuse o občanské společnosti, tak i v kontextu diskuse o trvale udržitelném životě. To jsou ovšem již otázky přesahující úzký rámec našeho článku.

PETR MAREŠ je docentem a současně i vedoucím katedry sociologie Školy sociálních studií Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Zabývá se problematikou nezaměstnanosti a chudoby. Přednáší kursy „Nezaměstnanost jako sociální problém“ a „Chudoba, problém chudých, nebo bohatých?“. Kromě toho přednáší také metody sociálně vědního výzkumu. Publikuje především v Sociologickém časopise. V roce 1994 vydal monografii *Nezaměstnanost jako sociální problém*.

LADISLAV RABUŠIC je docentem a současně i vedoucím katedry sociální politiky a sociální práce Školy sociálních studií Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. V současné době se specializuje na problematiku populačních studií, v jejichž rámci přednáší kursy „Populace a rozvoj“ a „Stárnutí a česká společnost“. Kromě toho přednáší také metody sociálně vědního výzkumu.

³⁴) Například nejen Slovník spisovného jazyka českého z roku 1989, ale i Příruční slovník jazyka českého z roku 1940 rozlišují mezi „bídou jako nedostatkem životních potřeb a prostředků k jich nabytí“ a „chudobou jako nedostatkem jmění, nemajetností“. Bída je tedy stupňováním chudoby ve shodě s Gebauerovým Staročeským slovníkem, podle kterého znamená „být velmi chudý“. Chudoba má v českém kontextu poněkud jinou konotaci než v angličtině „poverty“, zmíněné slovníky mimo jiné naznačují, že je tento termín v češtině spojen spíše s „deserving poverty“ (proto také překládáme termín „culture of poverty“ jako kulturu bídy a ne jako kulturu chudoby).

mu. Publikuje především v Demografii a v Sociologickém časopise. V roce 1995 vydal monografii Česká společnost stárne.

Literatura

- Alcock, P. 1993. *Understanding Poverty*. Macmillan: Hampshire & London.
- Booth, C. 1889. *The Life and Labour of the People*. London: Williams and Northgate.
- Bosch, K. van den, T. Callan, J. Estvill et al. 1993. „A Comparison of Poverty in Seven European Countries and Regions Using Subjective and Relative Measures.“ *Journal of Population Economics* 6: 235-259.
- Dahrendorf, R. 1987. „The Erosion of Citizenship and its Consequences for us all.“ *New Statesman*, 12. June.
- Dahrendorf, R. 1990. *The Modern Social Conflict: An Essay on the Politics of Liberty*. Berkeley: University of California Press.
- Deleeck, H. 1989. „The Adequacy of the Social Security System in Belgium, 1976-1985.“ *Journal of Social Policy* 18, No. 1.
- Esping-Andersen, G. 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Goedhart, T., V. Halberstadt, A. Kapteyn, B. Van Praag, 1977. „The Poverty Line: Concept and Measurement.“ *Journal of Human Resources* 12: 503-520.
- Gustafsson, B., M. Lindblom 1993. „Poverty Lines and Poverty in Seven European Countries, Australia, Canada and the USA.“ *Journal of European Social Policy* 3: 21-38.
- Hagenaars, A. 1985. *The Perception of Poverty*. Proefschrift. Alblasterdam: Offsetdrukkerij Kantors B. V.
- Halleröd, B. 1994. „Poverty in Sweden: A New Approach to the Direct Measurement of Consensual Poverty.“ *Umeå Studies in Sociology*, No. 106.
- Halleröd, B. 1995a. „Making Ends Meet: Perceptions of Poverty in Sweden.“ *Scandinavian Journal of Social Welfare* 4: 174-189.
- Halleröd, B. 1995b. „The Truly Poor. Direct and Indirect Consensual Measurement of Consensual Poverty.“ *Journal of European Social Policy* 5: 111-129.
- Jelínek, I. 1995. „Chudoba a bída.“ Pp. 139-141 in *O chudobě v české a slovenské společnosti*, ed. P. Mareš. Brno: Masarykova univerzita.
- Kapteyn, A., P. Kooreman, R. Willemsen 1988. „Some Methodological Issues in the Implementation of Subjective Poverty Definitions.“ *Journal of Human Resources* 23: 222-242.
- Karásek, J. 1993. „K otázce hranic chudoby obyvatelstva Slovenskej republiky.“ *Sociológia* 25: 53-66.
- Lewis, O. 1968. *La Vida. A Puerto Rican Family in the Culture of Poverty*. New York: Panther.
- Librová, H. 1994. *Pestří a zelení. Kapitoly o dobrovolné skromnosti*. Brno: Veronika, Hnutí Duha.
- Librová, H. 1995. „Poznámka k sociologickému vymezení chudoby.“ Pp. 8-13 in *O chudobě v české a slovenské společnosti*, ed. P. Mareš. Brno: Masarykova univerzita.
- Mack, J., S. Lansley 1985. *Poor Britain*. London: Allen and Unwin.
- Mareš, P. 1994. „Konsenzuální přístup k definici chudoby.“ *Studia Minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis*, G 36: 7-22.
- Mareš, P. 1995. „Jaký obsah má chudoba?“ *Studia Minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis*, G 37, (v tisku).
- Mareš, P. (ed.) 1995. *O chudobě v české a slovenské společnosti*. Brno: Masarykova univerzita.
- Mareš, P., I. Možný 1995. „Status for the Poor.“ *Occasional Papers in European Studies* 7, Colchester, University of Essex.

- Mareš, P., L. Rabušic 1995. „Několik poznámek na úvod konsenzuálního přístupu k chudobě.“ In *Chudoba v české a slovenské společnosti*, ed. P. Mareš. Sborník textů z mezinárodní konference. Brno: Masarykova univerzita.
- Možný, I., P. Mareš 1995. *Institucionalizace chudoby v Čechách*. Praha: Nadace pro výzkum sociální transformace START.
- Muffels, R., A. Kepteyn, J. Berghman 1990. *Poverty in the Netherlands: Report on the Dutch Contribution to an International Comparative Study on Poverty and the Financial Efficiency of the Social Security System*. The Hague: VUGA.
- O'Higgins, Jenkins S. 1990. „Poverty in Europe: Estimates for the Numbers in Poverty in 1975, 1980, 1985.“ In *Analysing Poverty in the European Community*, ed. by R. Teekens, B. van Praag. Luxembourg: Eurostat News Special Edition, Office for Official Publications of the European Communities.
- O'Higgins, Jenkins S., A. Hagenaaars, K. de Vos 1988. „The Definition and Measurement of Poverty.“ *Journal of Human Resources* 23: 211-221.
- Obsah chudoby v české společnosti* 1995. Brno: Škola sociálních studií Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.
- Orshansky, M. 1965. „Counting the Poor: Another Look at the Poverty Profile.“ *Social Security Bulletin* 28: 2-29.
- Orshansky, M. 1969. „How Poverty is Measured.“ *Monthly Labour Review* 92: 37-41.
- Piachaud, D. 1981. „Peter Townsend and the Holy Grail.“ *New Society* 57: 419-421.
- Piachaud, D. 1987. „Problems in the Definition and Measurement of Poverty.“ *Journal of Social Policy* 16: 147-164.
- Poverty in the United States* 1991. Current Population Reports. Consumer Income. Series P-60, No. 181.
- Ringen, S. 1988. „Direct and Indirect Measures of Poverty.“ *Journal of Social Policy* 17: 351-366.
- Rowntree, B. S. 1901. *Poverty – A Study of Town Life*. London: Macmillan.
- Sahlins, M. 1974. *Stone Age Economics*. London: Tavistock.
- Saunders, P., B. Halleröd, G. Matheson 1994. „Making Ends Meet in Australia and Sweden: A Comparative Analysis Using the Subjective Poverty Line Methodology.“ *Acta Sociologica* 37, No. 2, pp. 3-22.
- Sen, A. 1985. „A Sociological Approach to the Measurement of Poverty: A Reply to Peter Townsend.“ *Oxford Economic Papers* 37: 669-676.
- Tawney, R. H. 1913. *Equality*. London: Allen and Unwin.
- Townsend, P. 1979. *Poverty in the United Kingdom*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Townsend, P. 1985. „A Sociological Approach to the Measurement of Poverty – a Rejoinder to Professor Amartya Sen.“ *Oxford Economic papers* 37: 659-668.
- Townsend, P. 1987. „Deprivation.“ *Journal of Social Policy* 16: 125-146.
- Tuček, M. 1995. „Porovnání chudoby a postojů k chudobě v České republice a v některých evropských zemích.“ In *O chudobě v české a slovenské společnosti: Sborník z konference*, ed. P. Mareš. Brno: Masarykova univerzita.
- Van Praag, B., J. S. Spit, H. Van de Stadt 1982. „A Comparison between the Food ratio Poverty Line and the Leyden Poverty Line.“ *Review of Economics and Statistics* 64: 691-694.
- Večerník, J. 1991a. „Úvod do studia chudoby v Československu.“ *Sociologický časopis* 27: 577-602.
- Večerník, J. 1991b. „Změny v příjmové nerovnosti v letech 1988-1992.“ *Sociologický časopis* 28: 666-684.

Večerník, J. 1995. „Subjektivní indikátory a rozah chudoby v České republice: změny v období 1991-1994 a mezinárodní srovnání.“ In *O chudobě v české a slovenské společnosti: Sborník z konference*, ed. P. Mareš. Brno: Masarykova univerzita.

Veit-Wilson, J. 1987. „Consensual Approach to Poverty Line and Social Security.“ *Journal of Social Policy* 16: 183-211.

Summary

Poverty has emerged as a new phenomenon of social policy in the Czech Republic after 1989. While under Communism, poverty officially did not exist, it has now become a legitimate problem for the new system of Czech social policy. As in Western developed countries, debates on how to define and measure poverty have become a regular element of the Czech welfare system discourse. This three-part article firstly summarises the basic economic and sociological approaches to poverty in terms of poverty definition and measurement. Secondly, and because the legal poverty line has already been set in the Czech Republic (according to which the Czech Ministry of Labour and Social Affairs claimed in 1995 that there were about 4 percent of poor people), we have applied another measure of poverty: the Subjective Poverty Line method with its Minimum Income Question. Basing ourselves on data collected during a representative survey of Czech population carried out in June 1995, we demonstrate the methodology behind this consensual approach and the calculations of SPL. Finally, Czech subjective poverty is presented. Table 2 illustrates our results: altogether 42 percent of the Czech population was under the subjective poverty line in 1995. The groups at risk are single elderly (age 60+) – 87 percent of them perceived themselves as subjectively poor, elderly couples (age 60+) – 58 percent of them subjectively poor, and couples with three children (47 percent poor). As we had access to compatible data on subjective poverty in Sweden and Australia [see Saunders, Halleröd and Matheson 1994] the comparison of these three countries proved extremely interesting (table 3). Not surprisingly, the lowest rate of subjective poverty was recorded in Sweden (13 percent poor), followed by Australia with 22 percent, then the Czech Republic (42 percent). However, the structure of poverty from the point of view of household composition was similar, especially in Australia and the Czech Republic.

*DEMO GRAFIE

Vybíráme pro vás z obsahu posledního čísla revue pro výzkum populačního vývoje
DEMOGRAFIE č. 2/1996:

ČLÁNKY

Jitka Rychtaříková: Současné změny charakteru reprodukce v České republice
a mezinárodní situace

Ludmila Fialová: Demografie o dětech v České republice v 80. letech

Jaroslav Kraus, Ivan Tomek, Petr Velebil: Výsledky průzkumu reprodukce a zdraví,
ČR 1993 – 1. část

RECENZE

Vladimír Srb: Pramenné dílo o Sčítání lidu, domů a bytů 1991

Eduard Charvát: Analýzy Sčítání lidu, domů a bytů 1991 v publikacích Terplanu

Ivan Kuchár: Stojíme před druhou demografickou revolucí?

ZPRÁVY

PŘEHLEDY

Pohyb obyvatelstva v ČR v letech 1986-1995

Přirozený pohyb obyvatelstva ČR v letech 1990-1995 podle měsíců

Mezinárodní stěhování Východ-Západ a Západ-Východ 1918-1993

Matrimoniálne premeny v západnej Európe a na Slovensku

Názor české veřejnosti na interrupce

BIBLIOGRAFIE

Budete-li se chtít blíže seznámit s některým z článků, časopis je možno zakoupit či
objednat přímo v redakci – Český statistický úřad, Sokolovská 142, 186 04 Praha 8-
Karlín.